

Agresivnost kod predškolske djece

Bulić, Helena

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:797017>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)



UNIVERSITY OF SPLIT



DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA RANI I PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE

ZAVRŠNI RAD
AGRESIVNOST KOD PREDŠKOLSKJE DJECE

HELENA BULIĆ

Split, srpanj 2020.

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA RANI I PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE

Agresivnost kod predškolske djece

ZAVRŠNI RAD

Studentica: Helena Bulić

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Ina Reić-
Ercegovac

Komentor: Bruno Barać, mag psych.

Split, srpanj 2020.

Sadržaj

Sadržaj.....	
Uvod.....	1
1. Određenje agresije	3
1.1. Definicija agresije	3
1.2. Teorije agresije.....	3
1.2.1. Biološki pristupi.....	3
1.2.2. Psihološki pristupi.....	4
1.3. Podtipovi agresije.....	5
1.3.1. Otvorena agresivnost	6
1.3.2. Prikrivena agresivnost.....	6
1.3.3. Reaktivna agresivnost	6
1.3.4. Proaktivna agresivnost	7
1.3.5. Relacijska agresivnost.....	7
1.3.6. Instrumentalna agresivnost	7
1.3.7. Neprijateljska agresivnost.....	8
1.3.8. Verbalna i fizička agresivnost.....	8
1.3.9. Socijalna agresivnost	8
1.3.10. Normalna i abnormalna agresivnost	9
2. Uzroci agresije	9
2.1. Biološki i psihološki utjecaj.....	10
2.1.1. Hormoni	10
2.1.2. Genetika	10
2.1.3. Utjecaj mehanizama u mozgu	10
2.1.4. Temperament	10
2.1.5. Dominacija.....	11

2.2. Socijalni utjecaj.....	11
2.2.1. Obiteljski odnosi	11
2.2.2. Socioekonomski status.....	13
2.2.3. Medijski utjecaj.....	13
2.2.4. Kulturni utjecaj	14
3. Dobne i spolne razlike u agresivnosti	15
4. Agresivno ponašanje u predškolskoj dobi	16
5. Prevencija i pomoć.....	19
5.1. Obitelj	20
5.2. Vrtićko okruženje.....	21
5.3. Lokalna zajednica	21
5.4. Tretman djece agresivnog ponašanja	22
5.4.1. Individualni trening.....	24
5.4.2. Grupni trening.....	24
5.5. Crtež kao terapijsko sredstvo	24
Zaključak.....	26
Sažetak	27
Summary	28
Literatura.....	29

Uvod

Agresija je postala sve češći problem u ponašanju koji se javlja već od rane dobi. Postoje razne podjele i objašnjenja agresije. U ovome su radu navedeni neki biološki i psihološki pristupi određenju agresije. Određenje agresije širok je pojam, no opće prihvaćena i najčešća definicija određuje agresiju kao vrstu antisocijalnog ponašanja kojemu je u cilju nanijeti drugome štetu, bilo fizičke ili emocionalne naravi (Vasta, Haith, Miller, 1998). Autor Žužul (1989, str. 49) daje definiciju agresiji opisujući je kao „svaku reakciju (fizičku ili verbalnu) s namjerom da se nekom drugom nanese šteta ili povreda bilo koje vrste, bez obzira je li ta namjera do kraja realizirana.“ Agresija, osim nanošenja štete osobi, uključuje i nanošenje štete imovini. Agresivno ponašanje jedan je od češćih problema u ponašanju kod djece predškolske i školske dobi. Upravo je takvo ponašanje razlog traženja stručne pomoći, na što se odluči čak 50 % roditelja i njihove djece koja pokazuju takvu vrstu ponašanja (Šagadin, 2016). Djeca predškolske dobi agresiju mogu pokazivati na razne načine i ona može biti uzrokovana brojnim čimbenicima.

Uzroci agresije mogu biti na biološkoj, socijalnoj i psihičkoj razini. Dječja agresija iskazuje se raznim oblicima ponašanja poput guranja, udaranja, štipanja, grizjenja, izrugivanja, vrijeđanja, izoliranja žrtve, krađe igračaka, uništavanja igračaka i dr. Nije svako agresivno ponašanje isto i ne manifestira se na isti način. Tako postoje podtipovi agresivnog ponašanja u koje se uvrštavaju otvorena i prikrivena agresivnost, reaktivna i proaktivna, relacijska, instrumentalna, neprijateljska, fizička i verbalna, socijalna, normalna i abnormalna agresivnost. Svaki od ovih podtipova je opisan u narednim poglavljima. Razlozi zašto je neko dijete postupilo na agresivan način mogu biti razni. Ponekad uzrok može biti osjećaj straha i prijetnje upućene od drugog djeteta. Drugi okidači nasilnog ponašanja mogu biti određene okolnosti u kojima se dijete našlo, neuravnoteženi obiteljski odnosi, loš utjecaj medija, loši modeli u okolini itd. Dijete se iskazivanjem agresije može i braniti od nekog ili nečeg što za njega predstavlja nešto od čega se treba braniti. Okidači za djetetovu frustraciju u vrtićkom okruženju katkada su normalne pojave i ne mora ih se nužno okarakterizirati kao agresivno ponašanje. Kada se ponašanje djeteta sa sigurnošću potvrdi i okarakterizira kao agresivno, treba započeti s postupkom terapije. Na terapijski postupak ne dovode se samo djeca, već i njihovi roditelji ili skrbnici. Postoje individualne i grupne terapije.

U prevenciju agresivnog ponašanja treba se uključiti i šira zajednica (vrtićko okruženje i lokalna zajednica). Kako bi se smanjio i spriječio nastanak i razvoj agresivnog ponašanja, treba djelovati cjelovito na dječji razvoj i proučiti sve okolinske utjecaje na dijete (Šagadin, 2016).

1. Određenje agresije

1.1. Definicija agresije

S pojmom agresije svakodnevno se susrećemo. Riječ agresija dolazi od latinskog glagola „aggređi“ što znači pristupiti ili ići naprijed (Krahé, 2013). Agresija kao oblik antisocijalnog ponašanja definira se kroz više elemenata. Uz mnogo pojavnih oblika definicija agresije mora uključivati i sve elemente tih oblika. Znanstvena definicija agresije treba biti objektivna za istraživanje, ali i usklađena s općim uvjerenjima o agresiji. Svako ponašanje koje nekom nanosi povredu ili uništava imovinu bila bi jedna od definicija (Vasta, Haith, Miller, 1998). Određenje agresije također se pokušava razjasniti u pogledu postojanja agresivnog nagona. S obzirom na genezu, agresivno ponašanje i njegovo nastajanje objašnjavaju dva pristupa. Prema Freudu, za čovjekov agresivni nagon je zaslužan instinkt, poglavito destruktivni instinkt Thanatos. Nasuprot tomu stoji koncepcija Bandure prema kojem je agresija vrsta nagona poznatoga samo kod čovjeka. Prema tom shvaćanju agresija nije rezultat nagona, nego socijalnog učenja (Szentmartoni, 1991).

Agresivnost često zna biti u uzročno-posljedičnom odnosu s drugim poremećajima poput anksioznosti i sramežljivosti (Samboleki, Flander i Krmek, 2010). Taj odnos često može skrivati primarni problem te na taj način otežava definiranje neprihvatljivog ponašanja. Prema međunarodnoj klasifikaciji bolesti (Folnegović-Šmalc, 1999) agresivnost se među ostalim emocionalnim i ponašajnim poremećajima pojavljuje u poremećajima ophođenja i to onima ograničenima samo na obitelj. Zatim se pojavljuje i kao socijalni poremećaj ophođenja kada se pojedinac dobro integrira u društvo, ali i kao nesocijalni poremećaj kada je pojedinac izoliran i odbačen od društva. U samom definiranju agresije važnija je namjera nanošenja štete u odnosu na posljedice. Iako postoji mnogo definicija agresivnosti, većina ih sadrži dvije važne karakteristike: 1. ponašanje čija je svrha naštetiti nekomu te 2. žrtva koja percipira da je povrijeđena (Underwood i sur., 2004).

1.2. Teorije agresije

1.2.1. Biološki pristupi

Etološka teorija objašnjava agresiju kao vrstu unutarnje energije koja se oslobađa potaknuta vanjskim podražajima; tzv. model parnog kotla. Prema Lorenzu, koji je jedan od predstavnika etoloških teorija, energija se neprestano nagomilava u neuralnim centrima, a kada se skupi dovoljno energije, dolazi do eksplozije bez obzira na to je li podražaj prisutan ili nije

(Lorenz, 1970; prema Žužul, 1989). Ova teorija zasnovana je na istraživanjima životinja i ne nudi dokaze o ljudskoj agresiji, jer je ljudsko ponašanje suviše kompleksno da bi se moglo proučavati tek promatranjem životinjskih vrsta. Prema sociobiološkoj teoriji agresija je produkt evolucije koja se odvija prirodnom selekcijom. Zasnovana je na studijama životinja, no za razliku od etološke povezana je sa studijama ljudi. Genetika ponašanja kao teorija objašnjava agresiju oblikom koji se prenosi kao dio genetičkog materijala. Zasnovana je na istraživanjima blizanaca i posvojenih osoba. Ima podršku kao predviđajuća teorija o genetičkoj sličnosti (Krahé, 2013). Prema teoriji hormonskih objašnjenja za razvoj agresije je ključan utjecaj muškog spolnog hormona i kortizola. Ona se temelji na usporedbama nasilnih i nenasilnih individua (Krahé, 2013).

1.2.2. Psihološki pristupi

Freudova psihoanalitička teorija određuje agresivnost kao destruktivni instinkt odnosno kao agresivni nagon koji je prethodno već spomenut. Freud (1959; prema Rajhvan, 2004) objašnjava agresivnost preko djelovanja dvaju instinkata: instinkta života (*erosa*) i instinkta smrti (*thanatosa*). Stalno prisutna želja za samouništenjem (autoagresivnost), koja postoji zbog djelovanja *thanatosa*, preko djelovanja *erosa* biva blokirana i prenesena na vanjske objekte. Što se agresivnost više izražava prema drugima, manja je vjerojatnost pojave autoagresije (Rajhvan, 2004). Ova je teorija temeljena na studijama slučaja pa iako nema kvantitativne empirijske procjene za nju, ona je bitan izvor za hipotezu frustracija-agresija (F-A hipoteza). Hipoteza frustracija-agresija objašnjava agresiju kao najpogodniji odgovor na frustraciju koji je dodatno potaknut agresivnim razlozima. Agresija je tako ponašanje koje se uvijek javlja kao odgovor na frustracijsku situaciju, a ne kao rezultat djelovanja instinkata. Ova se hipoteza temelji na eksperimentalnim istraživanjima i ima podršku empirijskih dokaza (Krahé, 2013). Kognitivistički model i teorija prijenosa uzbuđenja definiraju agresiju kao rezultat efekta koji je izazvan od simulacije ljutnje. Temelji se na eksperimentalnim istraživanjima te, kao i prethodna teorija, ima empirijske dokaze (Krahé, 2013). Model obrade socijalnih informacija objašnjava pojam agresije kao rezultat izloženosti i procesuiranja socijalnih informacija. Model je temeljen na eksperimentalnim i longitudinalnim istraživanjima i ima uporište u empirijskoj podršci (Krahé, 2013). Generalni model agresije definira pojam agresije kao psihički i fizički odgovor na osobne i situacijske varijable. Uporište ima u korelacijskim, eksperimentalnim i longitudinalnim istraživanjima (Krahé, 2013).

Bihevioralnim teorijama zajednička je pretpostavka da se određeno ponašanje usvaja učenjem, odnosno da je učenje ono koje dovodi do razlike u patološkom, ali i normalnom ponašanju među ljudima, ako su ostali utjecaji konstantni (Kušević i Melša, 2017).

U vrste učenja vezane za biheviorizam uvrštavaju se učenje klasičnim uvjetovanjem, operantnim uvjetovanjem.. Teorija operantnog uvjetovanja objašnjava agresiju kao ponašanje koje djeca nauče iz iskustva i ovisno o situaciji prepoznaju koje se ponašanje isplati, a koje ne, i prema tome postupaju (Kušević i Melša, 2017). Bandurina teorija agresivnosti jedna je od teorija agresivnosti kao naučenog ponašanja. Bandura (1961; prema Rajhvan, 2004) kao glavni predstavnik teorija socijalnog učenja dokazao je da do agresivnog ponašanja može doći i prilikom usvajanja naučenih ponašanja te izvođenja istih bez da dolazi do emocionalnih promjena unutar organizma. Za agresiju nije nužna aktivnost osobe za koju se smatra agresivnom, ona se može razviti i prilikom učenja ponašanja drugih osoba (vikarijsko učenje). Ukoliko promatra nečije ponašanje koje ima tragove agresije ili je agresivno u cijelosti, osoba može razviti takvu vrstu ponašanja. Takva ponašanja će imati još veći utjecaj ukoliko su nagrađena, a manji ukoliko su kažnjena. Znači ukoliko je osoba nagrađena za “agresivno” ponašanje veća je vjerojatnost da će se takvo ponašanje razviti i kod promatrača. No ukoliko je osoba kažnjena manje je izgledno da će promatrač razviti takvo ponašanje (Bulut, 2006). S ovom teorijom može se povezati i naučeno ponašanje u odnosu na likove iz crtanih ili drugih filmova kojima su djeca izložena preko medija.

Čimbenici temperamenta (prkosni temperament, ponašanje bez emocija, nizak stupanj izbjegavanja štete), neurokognitivni čimbenici (visok stupanj impulzivnosti ili hiperaktivnosti, niža verbalna inteligencija), odgojni čimbenici (krute i nedosljedne mjere discipliniranja, slab nadzor i upućivanje djece, psihopatologija roditelja) i čimbenici okruženja (utjecaj vršnjaka)“ spadaju u biološko-fiziološku teoriju agresivnosti (Bettencourt, Talley, Benjamin i Valentine; prema Kušević i Melša, 2017, str. 108). Svi navedeni čimbenici mogu biti predispozicija za razvoj agresivnosti, ali se mogu i pogrešno protumačiti i zamijeniti s agresivnošću.

1.3. Podtipovi agresije

U socijalno nepoželjne oblike ponašanja spadaju sva ponašanja koja ne odgovaraju očekivanjima društva ili normama i koja su štetna za funkcioniranje neke grupe ili društva (Sindik, Rendulić i Sindik, 2012; prema Sindik i Sindik, 2013). Kod djece predškolske dobi to su npr. „svađe, galama, psovanje, vrijeđanje, provokacije, udarci, ugrizi, štipanje, povlačenje za kosu, otimanje i uništavanje igračaka, ismijavanje, zadirkivanje, nedopuštanje igre s drugom djecom u skupini“ (Essau, 2006; prema Sindik, Sindik, 2013, str. 2). Različiti su uzroci takvih

ponašanja. Nekad je u pitanju osveta, zastrašivanje ili prikrivanje nekoga ili nečega, ali i obrana sebe i drugih. Razlog može biti i pokušaj nametanja vlastitog mišljenja i otpor zabranama (Haug-Schnabel, 1996; prema Sindik i Sindik, 2013). Riječ je o mnogo različitih oblika agresije i agresivnog djelovanja koje se pojavljuje već kod male djece u cilju obrane i borbe za nešto. U nastavku su navedeni neki od podtipova agresije, njihovi ciljevi i karakteristike.

1.3.1. Otvorena agresivnost

Kod otvorene agresivnosti djecu se prikazuje razdražljivijom, negativnijom i osjetljivijom za razliku od one djece koja pokazuju neku vrstu prikrivenog agresivnog ponašanja. Ova vrsta agresivnosti povezana je s fizičkim obračunom. Iako su dječaci skloniji ovom tipu agresije, ne može se reći da se takva vrsta ponašanja ne pojavljuje i kod djevojčica. Kasnije u mladenačkoj dobi smanjuje se takva vrsta obračuna te se mušku i žensku populaciju smatra agresivnom u istoj mjeri (Šagadin, 2016).

1.3.2. Prikrivena agresivnost

Ovu vrstu agresivnosti karakterizira ponašanje poput krađe, podmetanja požara, bježanja od škole, kuće itd. To su prikriveni načini agresije zbog njihove tajnosti i nepoznavanja počinitelja. Djeca koja pokazuju ovo ponašanje manje su društvena, imaju različite strahove, nepovjerenja su drugima i često dobivaju malu potporu u obitelji (Loeber i Stouthamer-Loeber, 1998). Vrlo često kasnije završe u sukobu sa zakonom. Istraživanja pokazuju da roditelji djece koja krađu često imaju poteškoća s discipliniranjem svoje djece i prikladnim nadzorom nad njima.

1.3.3. Reaktivna agresivnost

Agresivno djelo koje je počinjeno kao reakcija na neki, stvarni ili tako doživljeni, vanjski događaj ili podražaj uvrštava se u reaktivnu agresivnost. U ovom slučaju dijete ima nedovoljno razvijenu ponašajnu usmjerenost te je u strahu da će biti povrijeđeno ako na određenu situaciju ne reagira agresijom. Djeca koja se na takav način ponašaju često imaju problema u stvaranju prijateljstava i ostalih odnosa jer teže k osveti i stalno su nepovjerljiva i oprezna. Ona najčešće očekuju negativan ishod, pokazuju fiziološku uzbuđenost i reagiraju agresivno. Reaktivno agresivne osobe pokazuju neprijateljsku agresiju s velikim udjelom osvete (Essau i Conrad, 2004; prema Matejaš, 2015). Smatra se da se reaktivna agresivnost javlja ranije kao posljedica grubih mjera roditeljskog odgoja, tjelesnog zlostavljanja, socijalnih problema i nestabilnih odnosa unutar obitelji (Schwarz i sur., 1998). „Reaktivna agresija nije čimbenik rizika za buduće nasilno ponašanje (Vitaro i sur., 1998; prema Ručević, Duvnjak,

2010, str. 104), ali je značajni prediktor viktimizacije u bliskim odnosim, posebice djevojaka“ (Poulin i Boivin, 2000; prema Ručević, Duvnjak, 2010, str. 104).

1.3.4. Proaktivna agresivnost

Dijete se koristi proaktivnom agresijom kako bi ostvarilo neki vlastiti cilj ili kako bi dominiralo nad nekim. Zbog očekivanja da će ishod tog ponašanja biti dobar, proaktivno agresivni pojedinci osjećaju se samopouzđano, mirno i samouvjereno (Essau i Conrad, 2004; prema Matejaš, 2015). Dolazi i do uvjerenja kako se agresija isplati, jer se njome ostvaruju ciljevi. Ovakvi se pojedinci smatraju više vrijednim od drugih i često pokoravaju ostale koji prihvate to kako ne bi došlo do ozbiljnijih obračuna (Matejaš, 2015). Proaktivna agresija može imati važan utjecaj u razvoju budućeg delikventnog ponašanja u ranoj mladenačkoj i odrasloj dobi. (Pulkkinen, 1996; prema Ručević, Duvnjak, 2010).

1.3.5. Relacijska agresivnost

Agresivno ponašanje kojemu je cilj uništavanje veza, prijateljstava i odnosa općenito naziva se relacijskom agresivnosti. Takva vrsta agresivnosti narušava osjećaje prihvaćenosti i pripadnosti (Essau i Conrad, 2004; prema Matejaš, 2015). Osoba koja podliježe ovakvoj vrsti agresivnosti isključuje žrtvu iz društva. Relacijska agresivnost omogućuje anonimnost pa se stoga vrlo lako mogu izbjeći posljedice nanošenja štete drugima u cilju povećanja svoga socijalnog statusa. Ona se češće javlja kod djevojčica između osme i četrnaeste godine. Relacijski agresivne djevojčice manje su omiljene i usamljenije su od djevojčica koje ne pokazuju takvu agresivnost, jer teško održavaju bliska prijateljstva koja su, pogotovo u toj dobi, vrlo bitna (Matejaš, 2015).

1.3.6. Instrumentalna agresivnost

Instrumentalnu agresivnost karakterizira prosocijalno ponašanje kojemu je glavni cilj pribavljanje nečega. Takvo ponašanje nema primarnu želju nanošenja boli ili štete, već se pojavljuje s ciljem da se nešto dobije (Vasta i sur., 1998). Neugodnost koju proživljava žrtva predstavlja na taj način nagradu agresoru. (Matejaš, 2015). Uzrok instrumentalne agresije nisu emocionalne promjene već činjenica ostvarivanja cilja putem iste. Kod ovakvog oblika agresije radi se o nizu karakternih osobina ličnosti (Bulat, 2006).

1.3.7. Neprijateljska agresivnost

Ponašanje koje se događa s ciljem nanošenja boli ili ozljede drugome zove se neprijateljska (osvetnička) agresija. Ova vrsta agresivnog ponašanja češće se javlja kod dječaka te se povećava s dobi (Šagadin, 2016).

1.3.8. Verbalna i fizička agresivnost

Prethodno navedene vrste agresivnosti podijeljene su uglavnom prema cilju ili uzroku. Postoji još podjela agresivnosti, a jedna je od njih s obzirom na način izvedbe. Tako se prema načinu izvedbe razlikuju verbalna i fizička agresivnost. Kao što i sam naziv govori, verbalna agresivnost vrši se riječima. Ona uključuje primjerice nazivanje pogrdnim imenima, zadirkivanje, prijetnje... Učestalija je od fizičkog tipa agresivnosti. Istraživanjima je dokazano da na verbalnu agresivnost otpada više od pola cjelokupnih agresivnih ponašanja (Vasta i sur., 1998). Za razliku od verbalne agresivnosti, fizičku agresivnost karakteriziraju fizički napadi (udaranje, lupanje, grizenje, čupanje, razbijanje i sl.). Često vlada uvjerenje da je ona najčešći oblik agresivnosti, jer izaziva napetost, strah da sukob ne eskalira i ne proširi se i na promatrače (Matejaš, 2015). Toj vrsti agresivnosti češće podliježe muški spol, što ne isključuje njezinu pojavu i kod djevojčica.

1.3.9. Socijalna agresivnost

Pojam socijalne agresije uveli su Cairns i suradnici (1989, prema Card, Stucky, Sawalani i Little, 2008), a ona je prije bila poznatija kao indirektna agresija. Ta vrsta agresije uključuje ponašanja koja narušavaju ljudske odnose poput odbacivanja ili isključivanja pojedinca iz grupe. Autori pojmom socijalne agresije opisuju sve oblike dječje manipulacije koja se javlja u vršnjačkim odnosima. Odbacivanje neke osobe, negativne neverbalne načine izražavanja, širenje neistinitih glasina, socijalno isključivanje s ciljem nanošenja štete, odnosno narušavanja žrtvina samopoštovanja, autori navode kao socijalno agresivno ponašanje (Card i sur., 2008). Crick (1995) umjesto termina socijalna agresivnost upotrebljava termin nasilje u vezi (relacijsko nasilje) i njime obuhvaća sva ona ponašanja što izazivaju štetu koja nastaje kao rezultat manipulacije u vršnjačkim odnosima. Ova vrsta agresivnosti često je povezana s relacijskom agresivnošću zbog sličnih ishoda i ciljeva, postizanja i održavanja popularnosti u grupi. Kao što je prije spomenuto, dječaci su skloniji fizičkom tipu agresije, dok su djevojčice sklonije indirektnom odnosno socijalnom obliku agresije.

1.3.10. Normalna i abnormalna agresivnost

Postoje oblici ponašanja koji se karakteriziraju agresivnima, no donekle su očekivani u određenoj životnoj dobi. Oni služe da se dijete osamostali. Tako primjerice fizički obračuni kod djece ne moraju biti znak agresivnosti, jer se na taj način djeca žele obraniti ne imajući dovoljno saznanja kako to učiniti. Nasuprot „normalnoj“ postoji i abnormalna agresivnost. Ona obuhvaća ponašanja koja odstupaju od normalnih ponašanja za određenu dob i situaciju. Na primjer, predškolska djeca često pribjegavaju fizičkom sukobu, ali podmetanje vatre ili mučenje životinja definitivno će odstupiti od normalnog agresivnog ponašanja. Uzroci tomu mogu biti razni, a o tome će se detaljnije pisati u nastavku. Također treba imati na umu da se normalno agresivno ponašanje određuje i kvantitativno. U djece predškolske dobi jasno je da će fizička konfrontacija i druga ponašanja uzrokovana izbijanjem bijesa biti češća, ali kod starije djece ili adolescenata ovo će se ponašanje razviti u abnormalnost. Takvo ponašanje uvelike ometa različite aspekte dječjeg razvoja, npr. školski uspjeh i međuljudske odnose (Matejaš, 2015).

2. Uzroci agresije

Podjela uzroka nasilja i agresivnog ponašanja uglavnom sadrži biološke, psihičke i socijalne čimbenike. Biološki čimbenici uglavnom su bitni za rani razvoj agresije, dok su psihosocijalni čimbenici karakteristični za njezin budući razvoj. Agresivnost se dijelom nasljeđuje, a dijelom uči. To je vrlo postojana i stabilna osobina koja se učvršćuje u predškolskoj dobi (Petermann i Petermann, 2010). Biološki čimbenici koji će biti navedeni u nastavku uključuju bolesti središnjeg živčanog sustava uzrokovane komplikacijama u trudnoći i štetne učinke opijata na trudnoću. Ovo neodgovorno ponašanje buduće majke prouzročit će mnoga oštećenja i utjecati na djetetov mozak (Šagadin, 2016). Težak temperament jedan je od psihičkih čimbenika koji često mogu biti predispozicija za agresivno ponašanje. On ima utjecaja na samoregulaciju, pažnju, emocionalne reakcije i motoriku. „Ostali psihički čimbenici jesu nedovoljna kontrola impulsa i regulacije emocija, iskrivljena socijalno-kognitivna obrada informacija te nedovoljna sposobnost uživanja.“ (Šagadin, 2016, str. 12) Socijalni čimbenici odnose se najviše na obiteljske utjecaje u nastanku agresivnog ponašanja (Petermann i Petermann, 2010). O obiteljskom utjecaju na razvoj agresije bit će još riječi u nastavku rada.

2.1. Biološki i psihološki utjecaj

2.1.1. Hormoni

Hormoni koje ljudsko tijelo proizvodi zaduženi su za razlike u tjelesnom i ponašajnom aspektu kod muškaraca i žena. Istraživanjima je potvrđeno da je hormon testosteron važan u razvoju agresivnosti. Stoga se muška populacija često karakterizira kao agresivnija. Razine tog hormona ključne su u pojavi antisocijalnih ponašanja poput agresije (Vasta i sur., 1998).

2.1.2. Genetika

Genetika ima utjecaj na razvoj agresije. Agresivnost je povezana s XYY sindromom, međutim taj je sindrom vrlo rijedak u društvu da bi se na osnovi toga moglo sveobuhvatno povezati i objasniti pojam agresije (Žužul, 1989). Beck (2003), s druge strane, naglašava kako su pojedine rase životinjskih vrsta agresivnije od drugih (npr. divlji sivi štakor, *pitbull* rasa pasa i slično).

2.1.3. Utjecaj mehanizama u mozgu

Autor Beck (2003; prema Smajović, 2008) navodi kako su limbički sustav i hipotalamus bitni za oblikovanje agresivnog ponašanja. Stimulacija hipotalamusa i srednjih dijelova mozga može uzrokovati agresivno ponašanje. Pokazano je da stimulacija dijela područja srednjeg mozga može potaknuti agresivno ponašanje. Suprotno tome, stimulacija drugog dijela srednjeg mozga ima suprotan sedativni učinak. Oštećenje mozga na ovom mjestu može uzrokovati nenormalno ponašanje životinje.

2.1.4. Temperament

Temperament kao biološka odrednica može imati značajan utjecaj na razvoj agresije. Kao što je već spomenuto, temperament ima velik utjecaj na samoregulaciju, pažnju, emocionalne reakcije i motoriku. Također može kontrolirati impulse i regulirati emocije. Osim nedostatka impulsa, izobličenje društveno-kognitivne obrade informacija također može biti prikladna situacija za razvoj agresivnog ponašanja. Kao što je poznato, postoje djeca s „teškim“ temperamentom. Njega karakterizira učestali plač te veći zahtjevi nego kod ostale djece. Razna istraživanja povelu su se ovim teorijama kako bi ispitala povezanost temperamenta s razvojem agresije. Na osnovi procjena ranog temperamenta bilo je moguće predvidjeti koja će djeca kasnije biti agresivnija (Bates, 1987). Rezultati istraživanja mogu biti uvjetovani i okolinskim čimbenicima, no upućuju na to da se barem dio ponašanja može objasniti određenim temperamentima (Vasta i sur., 1998).

2.1.5. Dominacija

Mehanizam dominacije također može utjecati na razvoj agresivnog ponašanja. Za razliku od uvriježenog mišljenja da agresija ne koristi i da je nepoželjna vrsta ponašanja, etolozi tvrde da se agresija prenosi s generacije na generaciju jer koristi pojedincu kao i čitavoj vrsti (Cairns, 1986; prema Vasta i sur., 1998). Kao što odnos dominacije postoji u životinjskom svijetu, tako postoji i u onom dječjem. Djeca se bore za položaj u društvu upotrebljavajući nadmoć. Nadmoć postižu pomoću fizičkih obračuna nad manje dominantnim pojedincima. Sličnosti među ljudskim i životinjskim oblicima ponašanja podupiru teoriju da agresija ima evolucijsko podrijetlo.

2.2. Socijalni utjecaj

Osim obitelji kao važnog čimbenika, socijalni utjecaj na agresiju obuhvaća i cjelokupne društvene čimbenike među kojima je i utjecaj medija kojemu su djeca sve više izložena.

2.2.1. Obiteljski odnosi

Obitelj kao prva zajednica u kojoj dijete formira svoj identitet i odnos prema samome sebi i svijetu treba biti kvalitetna i stabilna zajednica. Kod djece s nasilnim ponašanjima svakako treba uzeti u obzir i njihovu obiteljsku situaciju, jer najčešće iz nje možemo uočiti razloge određenog ponašanja. Istraživanja agresivnih pojedinaca pokazala su kako su obitelji tih pojedinaca često problematične. Roditelji pokazuju neprijateljsko raspoloženje te odbacujući i indiferentan odnos prema svojoj djeci. Uočavaju se rijetko prisutni ili često izolirani roditelji koji svojim odgojnim stilovima narušavaju djetetov identitet (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012).

U nastavku su navedeni odgojni stilovi i njihovi mogući utjecaji na razvoj agresivnog ponašanja kod djece (Szentmartoni, 1991). U autoritarnom stilu odgoja gdje roditelji odlučuju o svemu, dijete nema prostora za svoje stavove. Takav stil odgoja često pobuđuje frustraciju kod djeteta jer nije u mogućnosti zadovoljiti vlastite potrebe. Roditeljski kruti odgojni stil često rezultira kaznom, obično tjelesnom, što kasnije može imati za posljedicu razvoj agresivnosti. Kod permisivnog odgoja djetetu je dopušteno previše te se eliminiraju sve moguće frustracije zbog straha od trauma kod djeteta. Popušta se djetetovim željama s ciljem otklanjanja teškoća i neuspjeha. Izbjegavaju se bilo kakve vrste kazne, a osobito one tjelesne. Kod ovakvog odgoja posljedica može biti dijete nedovoljno sposobno da iskuša svoju vlastitu snagu i stekne povjerenje u sebe. Stoga se javlja nesigurnost koja često može rezultirati još većom agresivnošću nego kod autoritarnog odgojnog stila. Odgojni stil za koji se smatra da uzrokuje

najveći postotak agresivnosti jest onaj nedosljedni. Takav odgoj ovisi o trenutačnom raspoloženju roditelja i djeci ne omogućuje poznavanje jasnih pravila i smjernica o ponašanju. Kod djece takvih roditelja javlja se tjeskoba i osjećaj nesigurnosti koji se kasnije mogu zamijeniti agresivnim ponašanjima. Odgojni model koji uzrokuje najmanju agresivnost jest autoritativan odgoj. Kod ovog odgojnog stila djeteta je u središtu te se jasno postavljaju granice, no s velikom količinom ljubavi. Doza kontrole i doza topline jesu jednake. Dijete poznaje smjernice ponašanja, ali se istovremeno prihvaća i njegove vrednote (Szentmartoni, 1991).

Postoji veza između agresije i obiteljske funkcionalnosti. Mnogim istraživanjima utvrđeno je nekoliko obilježja po kojima se razlikuju nefunkcionalne i funkcionalne obitelji. Nefunkcionalne obitelji teško rješavaju probleme, te se često koriste obrambenim načinima komunikacije u kojima prijete, kažnjavaju i primjenjuju kontrolirajuća i dominirajuća ponašanja, a rjeđe podupiru ostala. Također, majke agresivne djece manje su pozitivne i više kritiziraju i kontroliraju djecu (Bouillet, 2010; prema Matejaš, 2015). Utvrđeno je da su privrženost i agresija također u uzročno-posljedičnoj vezi. Kvaliteta odnosa između majke i djeteta u najranijoj dobi itekako utječe na djetetov razvoj. Dokazano je da su djeca s nesigurnom privrženosti prema svojim majkama u kasnijoj dobi agresivnija od one koja su sigurno privržena (Turner, 1991; prema Keresteš, 2002). Važnu ulogu u razvoju agresivnosti imaju takozvani obiteljski prisilni procesi koji su česta pojava kod obitelji agresivne djece. Ti procesi obuhvaćaju prijetnje i upotrebu sile radi ostvarivanja ciljeva. Roditelji ne surađuju i često se negativno i neprijateljski odnose prema svojoj djeci. Grde svoju djecu, prigovaraju im i prijete im. U takvu odnosu agresijom se sprječavaju i izbjegavaju negativni doživljaji te se negativno potkrjepljuje agresivno ponašanje i povećava se vjerojatnost njegova ponovnog pojavljivanja (Vasta i sur., 1998).

Kod razvoja agresije u korelaciji sa zlostavljanjem najčešće se pojavljuju fizičko i psihičko zlostavljanje. Fizičko zlostavljanje obuhvaća ponašanje roditelja kojim se primjenjuje fizička sila za nanošenje ozljeda ili rana koje ugrožavaju zdravlje i život maloljetnika. Fizičko se zlostavljanje manifestira udaranjem, uskraćivanjem hrane, izlaganjem fizičkim povredama, zatvaranjem, vezivanjem, bacanjem, paljenjem, gušenjem. Najveći postotak zlostavljane djece nalazi se među djecom u dobi od četiri do sedam godina, odnosno među djecom predškolske dobi, dok je taj postotak nešto manji kod djece do treće godine života i u dobi od osam do jedanaest godina. Djeca koja odrastaju u nasilnom okruženju uče nasilna ponašanja i sklonija su akumuliranju takvih ponašanja u svom okruženju. Osim traume uzrokovane fizičkim zlostavljanjem, ono također sprečava pravilno formiranje dječje osobnosti. Utječe na djetetov psihički i socijalni razvoj. Kako dijete raste, nasilno ponašanje pojavljuje se kao svojevrsan

vid identifikacije s agresorom u kojem dijete oponaša njegove stavove, norme i ponašanja (Bulatović, 2012). „Psihičko zlostavljanje podrazumijeva odnos ili ponašanje roditelja kojim se ugrožava, vrijeđa ili napada ličnost djeteta, izražavaju se negativni osjećaji te mu se uskraćuje podrška“ (Milosavljević, 1998; 43; prema Bulatović, 2012). Neka ponašanja koja karakteriziraju psihičko zlostavljanje jesu emocionalna hladnoća, uskraćivanje ljubavi i pažnje, nedostatak komunikacije, nazivanje pogrdnim imenima, vrijeđanje, podsmijehivanje, izrugivanje, bezrazložno vikanje i slično. Budući da ovaj vid nasilja nije vidljiv, otežano je i njegovo otkrivanje. Djeca koja su psihički zlostavljana pokazuju nestabilno i neprilagođeno ponašanje, teško se koncentriraju i imaju teškoća u učenju. Kod takve djece često se javlja agresivno i destruktivno ponašanje kao vrsta kompenzacije zbog nedostatka ljubavi.

2.2.2. Socioekonomski status

Djeca roditelja nižega socioekonomskog statusa zasigurno se nalaze u teškoj i nezavidnoj situaciji. Njihov život izložen je stalnim rizicima i nesigurnostima. Preopterećenost roditelja, neizvjesno okruženje i budućnost te nedostatak podrške djeci smanjit će kvalitetu obrazovanja i razvoja. Ovakav način života roditelja obično može značiti promjene u stilovima roditeljstva, što također može dovesti do razvoja dječjeg agresivnog ponašanja (Vukojević i sur., 2017).

2.2.3. Medijski utjecaj

Sve veća pristupačnost i popularnost medijskog sadržaja sa sobom donosi dobre i loše strane. Jedna od onih loših jest i pojava agresije kod mlađe publike, konkretno djece. Nasilje koje se prikazuje na malim ekranima daje djeci primjer agresivnog ponašanja iz kojeg ona uče kako ga manifestirati i koje to „prednosti“ ono ima. Dokazano je da djeca najviše vremena, osim kad je riječ o spavanju, provede ispred televizije. Dnevno ispred televizije u prosjeku provode od dva i pol do četiri sata, što dovodi do brojke od 8 000 nasilnih sadržaja koje dijete pogleda do svoje 21. godine (Lieberth i Sprafkin, 1998; prema Vasta i sur., 1998). Djeca će viđena nasilna ponašanja često oponašati. Razlozi mogu biti jednostavni, poput onih da ta nasilna ponašanja pripadaju „dobrom“ liku nekog filma ili serije kojim je taj isti lik nekoga zaštitio i time postao junak. Nasilje se na malim ekranima ponekad predstavlja u drugačijem i pogrešnom svjetlu, jer ono nikada ne bi trebalo biti rješenje za problem. Zahvaljujući televizijskom nasilju, djeca postaju tolerantnija prema agresiji (Parke i Slaby, 1983; prema Vasta i sur., 1998). Djeca nisu sposobna u potpunosti razumjeti verbalne poruke koje prenose likovi, ali zato imitiraju ono što vide. Ako djeca vide da se problem rješava nasiljem, prihvate

konkretna način ponašanja bez uključivanja ostalih čimbenika i konteksta situacije. Crtani filmovi obično prikazuju nerealne i fantastične situacije i stvorenja s kojima se djeca poistovjećuju. U ranoj dobi djeca vjeruju da je ono što vide u filmovima stvarno i zbog toga se stvara rizik od agresivnog ponašanja. Takvo ponašanje postaje i prerasta u stvarno rješavanje problema.

U odnosu na televizijsko nasilje u kojem su djeca pasivni promatrači, sve češće se pojavljuju i oblici agresije vezani uz računalne igrice. Računalne igrice sredstvo su pomoću kojeg dijete aktivno sudjeluje u kreiranju i ponašanju likova. Pri kreiranju radnje u video igricama djecu privlači brzina iluzija te moći. Pomoću virtualnog svijeta dijete se osjeća važno oslobađajući svoje sposobnosti. Često to ponašanje zahtijeva i nasilje koje je potaknuto raznim bodovima i nagradama. Na primjer, zadatak lika u računalnoj igri je preživjeti ubijanjem svih ostalih "protivnika". U ovom slučaju djeca imaju sposobnost odlučivanja, jer uloga potpuno ovisi o njihovom ponašanju. Često su te odluke manipulirane stalnim povratnim informacijama o napredovanju i virtualnim bodovima (*bravo, pun pogodak...*) nakon što se ubije neprijatelja., Djeca će više oponašati ponašanje praćeno nagradama. Ponavljanje istog čina agresije povećava vjerojatnost njegovog usvajanja. Vjeruje se da ponovna pojava nasilja u svijetu mašte može promijeniti kognitivne, emocionalne i ponašajne procese (Funk i sur., 2004; prema Matejaš, 2015). Računalne igre ne moraju nužno razvijati agresivno ponašanje, no zasigurno ga mogu potaknuti. Također moramo uzeti u obzir i privremenu agresivnost, odnosno valove agresivnosti isključivo u vrijeme igranja koji nastaju kao rezultat adrenalina (Anderson i Buhsman, 2001; prema Bilić, Gjukić i Kirinić, 2010).

2.2.4. Kulturni utjecaj

Ustanovljena je povezanost kulture i načina izražavanja agresivnosti. U društvima trećeg svijeta te gušće naseljenim područjima ustanovljena je visoka stopa agresivnosti. Pronađene su i bitne razlike u kulturama koje djecu potiču borbenom ponašanju prema onima koje ga osuđuju. Iz obiju vrsta kulture proizlaze pojedinci koji se ponašaju u skladu s onim što ih se uči. Gospodarske teškoće i život u nesigurnim područjima utječu na veliku stopu antisocijalnog ponašanja (Essau i Conradt, 2006; prema Smiljanić, 2019). Zbog različitih kultura iz kojih djeca potječu odgojiteljima može biti teže objasniti i definirati socijalno ponašanje.

3. Dobne i spolne razlike u agresivnosti

Dob i spol bitni su čimbenici razvoja agresije jer utječu na vrste agresije koje se javljaju te njihove omjere. Poznato je da su muškarci podložni agresivnom ponašanju više od žena. Ta se činjenica odnosi na sve dobne skupine iako u prvim dvjema godinama života razlike nisu toliko izražene (Keresteš, 2002). Što se tiče različitih vrsta agresije koje se pojavljuju, tjelesna i instrumentalna agresija prevladavaju uglavnom u mlađoj dobi, dok se verbalna i neprijateljska javljaju od školske dobi pa nadalje. Smatra se da su dječaci fizički i verbalno agresivniji od djevojčica. Razlozi izraženije muške agresivnosti su razni. Jedan je i biološki čimbenik koji ističe kako muški spolni hormoni čine muškarce agresivnima u reaktivnom djelovanju. Veliku ulogu ima i muška snaga koja im daje mogućnost da na neku situaciju reagiraju nasiljem (Šagadin, 2016). Dječaci su agresivniji u predškolskoj dobi i tijekom osnovne škole, a njihova agresija uglavnom je usmjerena prema drugim dječacima. Agresija usmjerena prema dječacima od dječaka postaje sve više tjelesna. S druge strane, agresivno ponašanje dječaka prema djevojčicama znatno je slabije. Za razliku od dječaka, djevojčice se pretežno koriste socijalnom agresijom. Socijalna agresija može se uočiti u ogovaranju, u nazivanju pogrdnim imenima kojima djevojčice pokušavaju izbaciti nekoga iz društva (Vasta i sur., 1998).

Keenan i Shaw (1993; prema Cakić i Velki, 2014) daju dva objašnjenja za prosocijalno ponašanje s obzirom na spol. Prvo objašnjenje uključuje različite oblike ponašanja roditelja u procesu socijalizacije. Kao rezultat spolno stereotipnog ponašanja, djevojčice svoje probleme više usmjeruju prema internalizirajućim problemima u ponašanju. Činjenica o drukčijem odnosu roditelja prema djeci različitih spolova idu u prilog ovoj hipotezi. Fizičko kažnjavanje se češće vrši nad sinovima, dok se problemi s kćerima rješavaju razgovorom. Također, majke više potiču djevojčice na empatiju s drugima, brigu o njima, na dijeljenje igračaka s vršnjacima, na prosocijalno ponašanje (Shaw i Winslow, 1997, prema Cakić i Velki, 2014). Drugo objašnjenje zašto su eksternalizirana ponašanja kod djevojčica manje zastupljena govori o boljim adaptivnim vještinama kod djevojčica, što facilitira prosocijalno ponašanje. Od rane dobi do polaska u školu djevojčice se razvijaju brže tjelesno, kognitivno, socijalno i emocionalno u odnosu na dječake. Dječaci su podložniji nekim neurorazvojnim poremećajima, kao što su nedovoljna mentalna razvijenost, autizam, teškoće u učenju te hiperaktivnost (Shaw i Winslow, 1997, prema Cakić i Velki, 2014). Djevojčice su više motivirane od dječaka u ometajućim okolnostima te su kognitivno razvijenije u području govora. U području socijalnog i emocionalnog razvoja Hay i sur. (1992; prema Cakić i Velki, 2014) utvrdili su da su

djevojčice, u usporedbi s djecom, sklonije korištenju prosocijalnih strategija rješavanja konflikta u odnosu na agresivne.

4. Agresivno ponašanje u predškolskoj dobi

Agresivno ponašanje može se definirati i „kao svaka reakcija (tjelesna ili verbalna) učinjena s ciljem da se nekom drugom nanese šteta ili povreda bilo koje vrste, bez obzira je li ta namjera do kraja realizirana“ (Žužul, 1989, str. 49). Nasuprot tome Loeber i Hay (1997; prema Đuranović i Opić, 2013) protive se tom određenju agresije smatrajući da se namjeru ne može zamijetiti, a posebno stoga što nositelji agresivnog ponašanja najčešće niječu upravo namjeru, a ne samo ponašanje.

Četiri su oblika dječje agresivnosti (Žužul, 1989):

- instrumentalna ili specifična agresija – usmjerena je prema dobivanju ili zadržavanju određenih objekata ili pozicija, ili prihvatanju željenih aktivnosti,
- hostilna ili “zadirkujuća” agresija – usmjerena je prema provociranju ili ozljeđivanju drugih osoba,
- defenzivna ili reaktivna agresija – izazvana je akcijom drugih,
- agresivna igra – uključuju nanošenje ozljeda drugima, a nastaje kao rezultat fizičke igre.

Kod agresivnog ponašanja u djetetovu razvoju bitno je napomenuti da se ono javlja već od prve godine. Prvi oblici agresivnog ponašanja uglavnom se pojavljuju kao reakcije bijesa koju najčešće izazivaju tjelesna neugoda, želja za pažnjom ili rutinske aktivnosti. Agresivno ponašanje tijekom druge godine života uglavnom se odnosi na igračke i njihovo uzimanje prilikom čega dijete razvije ponašanje nalik agresiji. Napadaji bijesa dostižu vrhunac u dobi od tri i pol godine, a nadalje raste želja za napadima kroz frustraciju. Razvija se fizička agresija kada djeca žele obraniti sebe ili druge ili kada su u strahu i ne znaju kako drugačije izraziti svoje osjećaje. Također su podložna usvajanju neprihvatljivih ponašanja kroz modele. Nadalje, između treće i pete godine smanjuje se fizički oblik agresivnosti, a tomu može biti razlog moralni razvoj djeteta i veće sposobnosti samoregulacije. Istodobno se povećava i verbalni oblik koji se razvija sukladno s razvojem govora (Matejaš, 2015).

Među predškolskom djecom agresivnost je najistaknutija, jer je tada eksplozivno ponašanje najčešće. Među djevojčicama predškolskog uzrasta agresija se izražava tračevima (uništavanjem ugleda druge djece), socijalnom isključenošću i uvredama. Djeca pokazuju više fizičke agresije (instrumentalnost i neprijateljstvo). Antisocijalno ponašanje se smatra

najčešćim razlogom što se vršnjaci ne prihvaćaju (Ladd, 1999; prema Cakić i Velki, 2014). O vrstama i tipovima agresije već je bilo govora u prethodnim dijelovima rada, no verbalna agresija kao takva jedan je od čestih oblika agresije u predškolskoj dobi. Verbalna agresija ima dva glavna oblika, a to su izrugivanje i kritike. Kod roditelja koji se koriste verbalnim nasiljem nad svojim djetetom pojavljuju se ponašanja koja ozbiljno ugrožavaju djetetov psihički razvoj. Takvi roditelji djetetu često upućuju rečenice poput ovih: „Jesi li gluh?“, „Užasno si bezobrazan.“, „Jesi li odrastao u šumi?!“, „Ako ovako nastaviš, završit ćeš u popravnom domu.“ i slično. Roditelji često nisu svjesni da su takvim izjavama na dijete ostavili dubok trag. Takvim „tjeranjem“ na dobro ponašanje kod djeteta izazivaju pobunu. Navedeni pristupi rješavanja problema nisu slika zdrave komunikacije, već postaju komunikacijska zapreka. Dijete se nakon takva ponašanja roditelja želi osvetiti i dokazati misleći kako nije dovoljno dobro. Nadalje, kod kritika moramo znati prepoznati što su konstruktivne, a što destruktivne kritike. Konstruktivna kritika uvijek je dobrodošla, no da bi bila konstruktivna, treba biti izrečena na pravilan način, tako da se ne uvrijedi onoga komu je upućena. Primjer: Dijete razbije čašu sa stola. Odgojitelj koji upućuje konstruktivnu kritiku reći će na to: „Molim te, pazi ubuduće. Ti si jako velik i spretan dječak i ne bi ti se to trebalo događati, no svakome se može dogoditi. Znam da je bilo slučajno i da ćeš se potruditi da se ne ponovi.“ Odgojitelj koji upućuje destruktivnu kritiku kazat će primjerice: „Nespretni si, uvijek se sve loše tebi događa, s tim ponašanjem nećeš daleko dospjeti.“ (Situacija je izmišljena i ponuđena samo kao ilustracija da bi se pokazala razlika između dviju vrsta kritike.) Osobito je bitno davati kritike koje će dijete potaknuti na to da razmisli o svom činu na način da ga popravi, ali da zna da mu mi vjerujemo. Destruktivne kritike često izazivaju ponašanja koja će djeca proizvesti iz inata prema osobi od koje je dobilo takvu kritiku. To može rezultirati i agresijom kod djeteta. Kod davanja kritika djeci bitno je usredotočiti se na samo ponašanje, a ne na moralne poruke (Szentmaroni, 1991).

U istraživanjima Bandure, Rossa i Rossa (1963; prema Szentmaroni, 1991) djeca predškolske dobi bila su izložena sljedećim iskustvima. Prva skupina djece izravno je promatrala ponašanje agresivnog odraslog čovjeka. Druga skupina promatrala je isto agresivno ponašanje odraslog čovjeka, ali na filmu. Treća skupina promatrala je crtani film o agresivnom mačku, a posljednja, četvrta skupina nije promatrala nikakav agresivni model. Ponašanje modela u prvim trima skupinama održavalo se u različitim oblicima agresivnog ponašanja, dotada nepoznatoga toj djeci, prema jednoj velikoj lutki. Ponašanja koja su uslijedila očitovala su se u sjedanju na lutku, nasilju nad lutkom (bacali bi je i udarali nogom), a sve to bilo je popraćeno verbalnim izražavanjem agresivnosti poput „daj, udri“. Nakon desetak minuta,

koliko je trajao eksperiment, djeca su bila odvojena u jednu sobu, a da bi se pojačali agresivni izljevi, bila su izložena blagoj frustraciji tako što su im oduzete najomiljenije igračke među kojima je bila i velika lutka na koji su odrasli iskazivali agresivno ponašanje. Rezultati pokazuju da su djeca iz prve, druge i treće istraživačke skupine pokazivala agresivno ponašanje dvostruko jače nego djeca iz kontrolne skupine. Zanimljivo je da su ponašanja iz svih triju skupina bila jako slične naravi, no najjači učinak nije imao živi model već crtani film (Szentmaroni, 1991).

Uzroci za pojavu agresivnog ponašanja u predškolskim ustanovama mogu biti razni. Od distribucije igračaka, gdje će dijete koje ne može trenutačno dobiti željenu igračku iskazati svoje negodovanje fizičkim obračunom s djetetom koje je dobilo tu igračku, do agresivnih ponašanja koja se javljaju kao rezultat ponašanja roditelja kod kuće. Agresivnost koja se pojavljuje u predškolskoj ustanovi, prema tome, ne mora nužno proizlaziti iz vrtića (Šagadin, 2016). Istraživanja također pokazuju da agresivno ponašanje može biti rezultat neprihvaćenosti djece u skupini. Za razliku od prihvaćene djece koja pokazuju kontakt očima, uspješnije razlikuju emocije, uspješnija su u neverbalnoj komunikaciji i kontroliranju ljutnje, neprihvaćena djeca sklonija su agresivnom ponašanju i povlačenju. Ne koriste se aktivnim slušanjem i lošija su u verbaliziranju svojih ponašanja te teže uspostavljaju suradnju s vršnjacima pokušavajući dominirati (Cakić i Velki, 2014). U istraživanju koje su provele Cakić i Velki (2014) rezultati su doneseni na osnovi uzorka od 240 ispitane djece u dobi od pet do sedam godina. Utvrdilo se da je kontrola ljutnje kod djece u dobi od četiri do šest godina povezana s kvalitetom njihovih odnosa s vršnjacima četiri godine poslije. Djeca koja nisu bila agresivna i koja su se primjereno izražavala bila su više prihvaćena od one koja su se ponašala antisocijalno u istoj dobi. Nedostatak socijalnih vještina se itekako pokazao kao problem u ponašanju, posebice kod prelaska iz vrtića u osnovnu školu. Neprihvaćeni dječaci ponašali su se agresivnije od onih prihvaćenih, a razlozi zašto druga djeca nisu htjela ulaziti u interakciju s agresivnijim djetetom bili su uglavnom fizički napadi.

Prirodne potrebe djece za socijalnom interakcijom i ostvarivanjem pozitivnih društvenih odnosa često su ugrožene. Nemogućnost djece da zadovolje svoje potrebe problem je koji pokušavaju riješiti na različite načine. Jedan od načina dovodi do agresivnog ponašanja. Nema sumnje da će agresivno ponašanje negativno utjecati na razvoj djece, a s biopsihosocijalne perspektive predškolstvo se smatra najvažnijim razdobljem u vidu razvoja potencijala. (Rajović, 2009; 2010; prema Kojić, Zeba i Markov, 2015). Jedan od načina na koji se mogu objasniti razlozi agresivnog ponašanja krije se u dječjim crtežima. Dijete kroz svoj crtež prenosi emocije, razmišljanja, želje i trenutačne okolnosti u

kojima se nalazi. Na taj način ono neposredno iznosi svoje osjećaje i misli. Pri analiziranju dječjih crteža i utvrđivanju određenih problema neutemeljeno je govoriti na osnovi jednog ili dvaju crteža. Procjena crteža trebao bi biti dugotrajan proces. Ne smiju se donositi zaključci na osnovu jednog crteža već pratiti djetetov razvoj i dati mu prostora da sudjeluje u komentiranju i objašnjavanju svog vlastitog uratka. Ako se pojavljuju sumnjivi i neprimjereni sadržaji tijekom dužeg razdoblja, dijete bi se trebalo uputiti na dalje konzultacije. Osim za otkrivanje agresivnog ponašanja, crteži su vrlo dobar način i u terapiji takva ponašanja, no o tome će biti riječi u sljedećem poglavlju. U podupiranju razvitka dječje socijalne kompetencije ključnu ulogu imaju i odgojitelji. U odgojno-obrazovnim ustanovama u kojima se dijete susreće s prihvatljivim i neprihvatljivim modelima ponašanja, ono treba dobiti dodatnu podršku u obliku individualnog pristupa. Vrlo je važna pravovremena identifikacija rizičnih čimbenika koja pridonosi ranom otkrivanju poremećaja u ponašanju (Cakić i Velki, 2014). Cilj odgojno-obrazovnog procesa u vrtićima, obiteljima, ali i u cjelokupnoj društvenoj zajednici jest socijalno kompetentno dijete koje pokazuje poželjne oblike ponašanja. Stoga je vrlo važna prevencija u cilju suzbijanja antisocijalnih ponašanja i primjerena terapija ako do njih dođe.

5. Prevencija i pomoć

Prevencija označava pokušaj sprječavanja problema prije nego što nastanu. Prevencija se unaprijed bavi nečim što uopće još ne postoji. Prije se pridavalo više pažnje terapiji starije djece i mladih kod kojih bi se razvila problematična ponašanja nego prevenciji takvih ponašanja. U posljednje vrijeme sve se više obraća pozornost na samo suzbijanje agresivnog i antisocijalnog ponašanja (Šagadin, 2016). „Programi prevencije nude mogućnost smanjenja čimbenika rizika i povećanja zaštitnih čimbenika za djecu u koje se pokazuje povećan rizik za razvijanje problematičnog socijalnog ponašanja. Oni se odvijaju unutar okruženja između roditelja i djeteta i u djetetovu širem socijalnom okruženju“ (Essau i Conradt, 2006, str. 170).

Postoji primarna prevencija, sekundarna ili ciljana prevencija te treća razina prevencije. Kod primarne prevencije naglasak se stavlja na ulaganje u kvalitetu življenja cjelokupnog društva. U nju spada zadovoljavanje potreba djece, mladeži i odraslih osoba u redovitim zajednicama poput vrtića, škola, oblika zabave, načina korištenja slobodnog vremena i dr. Također, primarni program prevencije usmjeren je na razvoj poremećaja i potiče zdravlje sudionika (Mahmutović, 2015). Za razliku od primarnog programa prevencije, sekundarni programi usmjereni su prema djeci koja pokazuju rane naznake poremećaja i kod koje postoji rizik od njegova razvijanja. Ta vrsta prevencije naziva se još i ciljana/selektivna prevencija. Na

toj se razini usmjerava na specifične programe za uzroke rizične populacije (Mahmutović, 2015). Pri sprječavanju agresivnosti jasno je sljedeće: „ako bi prevencija trebala štititi od agresivnih ispada, tada se s njome mora početi od najranije dobi“ (Matejaš, 2015, str. 29). Važno je što ranije preventivno djelovati. „Prevencija je posebice važna jer su se agresivnosti koje su se jednom javile pokazale relativno stabilnima,“ (Matejaš, 2015, str. 29). Treća razina prevencije odnosi se pak na educiranje nakon što se dogodi određeno neželjeno ponašanje, kako se ono ne bi ponavljalo. U prevenciji je bitno usmjeriti se na sva polja utjecaja. „Prevencija je složeni proces koji podrazumijeva sustavno djelovanje u ekološkom sustavu djece i mladih. Taj ekološki sustav podrazumijeva tri razine djelovanja“ (Mahmutović, 2015, str. 14):

1. Individualna razina

Na individualnoj razini djelovanja usmjerenost je na dijete odnosno na individuu koja je razvila rizik od antisocijalnog ponašanja.

2. Neposredno okruženje

Druga razina jest neposredno okruženje koje uključuje okruženje u samoj blizini djeteta gdje je najbitnija obitelj, zatim vršnjaci te neposredno vrtićko ili školsko okruženje.

3. Šire okruženje

Treća razina šireg okruženja odnosi se na cjelokupno društvo, na stavove i vrijednosti pojedine zajednice, na organiziranost, koordiniranost i dostupnost služba i programa.

5.1. Obitelj

Obitelj je mjesto gdje dijete usvaja primarna znanja, vještine, pravila i vrijednosti. Samopoimanje i poimanje općenito gradi se na temelju obiteljskih odnosa. Nisu sve obitelji podržavajuće i brižne. U posljednje vrijeme svjedoci smo sve učestalijih obiteljskih razmirica koje nerijetko završe nasiljem. Boraveći u takvoj obitelji djeca su zanemarena i izložena lošim modelima i odnosima. To vrlo često može biti prediktor razvoju i manifestiranju različitih antisocijalnih i agresivnih ponašanja (Đuranović i Opić, 2013). Biti dobar roditelj danas je velik izazov. Roditeljstvo je ujedno i umjetnost i znanost (Flanagan i Flanagan, 2006, prema Đuranović, 2013). Odgojiti zdravo, normalno i uspješno dijete nije jednostavno. Roditelji u svojoj zadaći često traže pomoć i podršku države i državnih institucija. „Bašić (2009; prema Đuranović i Opić, str. 107) navodi mogućnost i potrebu organiziranja roditeljskih treninga, grupa roditeljske potpore, edukacije roditelja tiskom, medijima, radionicama, predavanjima i sl.“ „Budući da je roditeljstvo odgovoran i kompleksan posao, Filipović (2009; prema

Đuranović i Opić, 2013, str. 107) smatra da roditelji trebaju stjecati nove spoznaje, vještine, mijenjati svoja ponašanja, odnosno kontinuirano raditi na poboljšanju roditeljskog djelovanja. "Škola za roditelje" je mjesto na kojem bi roditelji trebali dobiti informacije, potrebnu pomoć i podršku kako bi primijenili najbolje obrazovne metode. Takva organizacija ne pribjegava kritici, već razumnom objašnjenju i razumijevanju samih roditelja, jer pogreške koje čine mogu biti uzrokovane neznanjem, nezrelošću ili neinformiranošću (Đuranović i Opić, 2013). Da bi se agresivno ponašanje suzbilo, roditelji trebaju djetetu pružiti što više ljubavi i podrške, ne kažnjavati ga ni fizički ni psihički i pokazati mu oblike ponašanja koji su prihvatljivi svojim ponašanjem i modelom. Od velike važnosti je okruženje koje djetetu mora predstavljati sigurnost i podršku da se može bez straha izražavati, razvijati i djelovati. Ključno je da dijete ne bude uključeno u nikakav oblik nasilja i da se uči rješavanju problema na miran način (Šagadin, 2016).

5.2. Vrtićko okruženje

Vrtić kao odgojno-obrazovna ustanova usmjerava svoj rad na cjelokupan razvoj djeteta. Nakon obitelji vrtić je prva šira zajednica s kojom se dijete susreće i u kojoj djeluje. Da bi utjecaj okoline bio kvalitetan, osobito je bitno kako je sama okolina osmišljena i pripremljena. Odgojitelj, osim stvaranja pozitivnog vrtićkog okruženja, treba razmišljati i o potrebama djece te osmišljavati brojne aktivnosti koje će odgovarati tim potrebama. Odgojitelj je taj koji prvi (poslije roditelja) zapaža eventualna odstupajuća i rizična ponašanja predškolske djece. Radi što uspješnijeg preventivnog djelovanja odgojitelj mora znati prepoznati određena ponašanja i razvojne specifičnosti i djelovati s obzirom na njih. Vrtić kao ustanova sa svim svojim čimbenicima, na prevenciju antisocijalnih ponašanja može i treba djelovati. Učenjem i primjerima prosocijalnih ponašanja, mirnim načinima rješavanja konflikata, prihvatanjem drugih i drugačijih i stvaranjem poticajnog okruženja, predškolska ustanova djeluje na smanjenje i kontrolu pojave rizičnih ponašanja (Đuranović i Opić, 2013).

5.3. Lokalna zajednica

Svaka lokalna zajednica je specifična po svojoj kulturi, povijesti i ljudima koji je čine. Pri preventivnom djelovanju uloga lokalne zajednice od velike je važnosti. „Brojna istraživanja i iskustva iz prakse pokazala su da lokalna zajednica, promatrana u funkcionalnom, teritorijalnom ili kategorijalnom smislu, objedinjuje većinu potencijalno rizičnih činitelja, odgovornih za pojavu niza aberacija u području psihosocijalnog funkcioniranja, ali i zaštitnih

činitelja čiji je učinak uspješna prevencija i suzbijanje širenja poremećaja u ponašanju te otklanjanje njihovih posljedica“ (Bašić, 2001; prema Mataga-Tintor, 2006, str. 84). Svaka regija mora razviti pažljivo osmišljene i strukturirane strategije prevencije. Atmosfera poduzimanja akcija, suradnja profesionalaca i institucija, politika plana samo su neki čimbenici koji utječu na kvalitetu samog programa (Mataga-Tintor, 2003). Preventivni programi u svakoj su lokalnoj zajednici drugačiji, jer ne postoji jedinstveni program za sve. Potrebe i problemi s kojima se susreću lokalne zajednice jesu različiti, pa stoga rješenja nisu i ne mogu biti ista. Ipak, neupitno je da na kvalitetnu provedbu programa uvelike utječu upravitelji lokalne zajednice. Zbog toga samo oni koji su svjesni važnosti izvedbe prevencije i koji sudjeluju u komunikaciji sa stručnjacima u svojoj zajednici mogu učiniti živote ljudi kvalitetnijima, zdravijima i boljima. Uvođenje preventivnih programa u čitavu zajednicu te jačanje zaštitnih činitelja čine članove zajednice jačim i manje podložnim za ostvarivanje rizičnih ponašanja (Bašić i Janković, 2003; prema Mahmutović, 2015).

5.4. Tretman djece agresivnog ponašanja

Dijete treba od početka učiti da se brine o drugima, pomaže im i suosjeća s drugima. Koliko se dijete nauči prosocijalno ponašati, toliko će mu se agresija činiti kao nepoželjno i nepotrebno ponašanje. Ipak, i agresija se može izraziti na prihvatljiv i nenasilan način. Da bi se dijete osjećalo sigurno u svom okruženju, trebaju mu se postaviti granice i pravila prihvatljivog ponašanja. Organizirana i poticajna okolina zasigurno će djetetu osim sigurnosti dati mogućnost razvoja njegova potencijala bez okupacije lošim i nekvalitetnim primjerima. Primjeri i modeli prosocijalnog ponašanja trebali bi biti okruženje svakog djeteta. Ako dijete shvati važnost takva ponašanja koje uključuje empatiju, brigu, odgovornost i pomoć, zasigurno će biti lišeno rizika od pojave antisocijalnih ponašanja

Pri kontroli agresije moguće je primijeniti i postupak katarze. To uključuje promatranje tuđe agresije ili uključivanje u aktivnosti koje troše energiju, s obzirom na to da je jedno od shvaćanja agresije i „ispuštanje” negativne energije i osjećaja. Primjerice uključivanje djeteta u neki sport pomoću kojeg će zadovoljiti potrebu iskazivanja svoje agresije, ali na društveno prihvatljiv način (Vasta i sur., 1998). Jedan od načina usmjeravanja dječje agresije na pozitivne emocije jest i podučavanje roditelja. Ponašanje roditelja uvelike utječe na emotivni i psihički razvoj djece, a time i na pojavu agresije. Ako se roditelji nauče služiti pozitivnim izjavama i prosocijalnim načinima ponašanja, učinak na djetetov razvoj bit će nedvojbeno kvalitetniji. Agresija je često popraćena mnoštvom drugih osjećaja poput ljutnje, tuge, usamljenosti i sl. Smanjenje i kontrola agresije postiže se i postupkom zamjene negativnih emocija onima

pozitivnima. Primjerice, ljutnju zamijenimo empatijom tako što dijete usmjerimo na razumijevanje osjećaja drugog djeteta. Takvi načini sprječavanja nastanka agresivnog ponašanja u mnogo slučajeva bili su uspješni (Feshbach i Feshbach, 1982; Gibbs, 1987; prema Vasta i sur., 1998).

No, što kada se unatoč svim pokušajima ili pak zbog njihova nedostatka razvije vrsta antisocijalnog ponašanja? Ni tada nije kasno krenuti s pomoći. Ako se razvije agresivno ponašanje, potrebno je, osim gore navedenih čimbenika pomoći, uključiti i individualnu terapiju. Grasham (1997; prema Žižak, 2003) naglašava da je od svih drugih vrsta ponašanja s ciljem poticanja adekvatnog djelovanja djece i mladih s poremećajima., najvažnija ona socijalnih vještina. Farmer (2000; prema Žižak, 2003) navodi kako je trening socijalnih vještina jedna od najstarijih metoda koje se koriste s djecom agresivnog ponašanja, a Farrington (2002; prema Žižak, 2003, str. 111) ističe da je „trening socijalnih vještina jedna od najučinkovitijih intervencija u tretmanu nasilničkih ponašanja djece i mladih.“ Terapija djece koja iskazuju agresivno ponašanje temeljena je na učenju pozitivnih socijalnih ponašanja kako bi se uklonila postojeća antisocijalna. Riječ je o treningu socijalnih vještina, a specifičan pristup treningu socijalnih vještina poznat je kao strukturirano učenje. Osnovne četiri komponente strukturiranog učenja su: (Sprafkin i sur., 1993; prema Ferić, Kranželić Tavra, 2003):

- učenje po modelu
- igranje uloga
- *feedback* i
- prijenos i podržavanje naučenoga u svakodnevnom životu.

Na početku terapije stručnjaci različitim oblicima modeliranja (verbalnim, neverbalnim, fizičkim, virtualnim i dr.) prikazuju prosocijalna ponašanja. Vještina neće biti naučena samo promatranjem. Njom se treba redovito i koristiti. Tomu je namijenjen drugi dio terapije: igranje uloga. Polaznik terapije u tom dijelu redovito vježba i usvaja određene vještine. Za predškolsku dob ključno je usvajanje uloga kroz igru. Vježbe su u početku strukturirane, no kako dijete napreduje u usvajanju vještina i kada se uoči određeni stupanj usvojenosti, strukturiranost postaje manje izražena. Slijedi *feedback*, tj. povratna informacija polaznicima tretmana u vidu nagrade, pohvale, potkrepljivanja ili kritike ako je to potrebno. Posljednji stupanj tretmana jest prijenos i podržavanje naučenoga socijalnog ponašanja u svakodnevici. Naučiti socijalne vještine i primjenjivati ih samo unutar tretmana nije svrha ovog treninga. Takve vještine trebaju se primjenjivati i u svakodnevnom životu jer upravo zato i služe. Postoje i tehnike koje pogoduju prijenosu vještina u svakodnevni život, kao što su stvaranje uvjeta,

ponavljanje, uočavanje sličnosti među učenim i realnim situacijama i dr. Također je poželjno poticanje polaznika na samoopažanje, samopotkrjepljivanje i samorefleksiju kako bi bili svjesni svojih ponašanja (Ferić i Kranzelić Tavra, 2003).

5.4.1. Individualni trening

Glavni ciljevi individualnog treninga su smanjiti iskrivljene percepcije koje uzrokuju smetnje, smanjiti trajnu ranjivost, pokazati pozitivna rješenja za sukobe, vježbati socijalne vještine s djecom i učiniti djecu osjetljivima na vježbe ponašanja koje se izvode u grupi djece. (Petermann i Petermann, 2010; prema Šagadin 2016). Prije same terapije ključno je stvaranje odnosa između djeteta i terapeuta. Treba jasno razlikovati razgovore usmjerene na problem i nestrukturirane razgovore tijekom slobodne igre. Cilj razgovora jest da dijete postane svjesno svog ponašanja, njegovih posljedica i svih loših karakteristika takva ponašanja te da prihvati ono ponašanje koje želi postići. Od ključnog je značaja da dijete osjeti zainteresiranost terapeuta tijekom terapijskog postupka i postupanje s djetetom uz prihvatanje, razumijevanje i empatiju. Tijekom osobnog treninga djeca će razviti realniji dojam o sebi i drugima, te će naučiti različite tehnike samokontrole i različita ponašanja, koja će zamijeniti prethodna agresivna ponašanja. Sve to se s djetetom vježba i prenosi u svakodnevni život te se priprema za grupni trening (Šagadin, 2016).

5.4.2. Grupni trening

Osobni trening prati grupni trening u kojem troje ili četvero djece prakticira aktivno društveno ponašanje kroz tematsku igru uloga. Kako je formirati grupu bez sukoba između djece vrlo važno, u tu skupinu trebaju biti uključena i djeca različitih dobi i spolova. Uz to bi bilo poželjno da djeca nemaju isto agresivno ponašanje, jer to terapeutu može otežati posao (Petermann i Petermann, 2010). Ciljevi grupnog treninga uključuju vježbanje sposobnosti suosjećanja s drugima, sposobnost reagiranja na bijes i razmišljanja o vlastitom ponašanju. Uz pomoć eksperimentalnih igara, djeca mogu steći iskustvo u pohvalama, nepoštivanju i okrivljavanju (Šagadin, 2016).

5.5. Crtež kao terapeutsko sredstvo

Istraživanja kognitivnog funkcioniranja djece pokazala su da crteži mogu biti pouzdano dijagnostičko, ali i terapeutsko sredstvo u terapiji agresije i ostalih poremećaja u ponašanju. Interes koji dijete pokazuje tijekom crtanja, držeći olovku, manipulirajući njome i ostavljajući pisani trag, prema Piagetu počinje krajem senzomotornog razvoja u trećoj godini života. Time

se razvijaju vizuospacijalne i vizuokonstruktivne sposobnosti najprije tijela, a zatim i ruke. U sljedećim fazama razvoja razvija se i okulomotorna koordinacija, vizualna percepcija, memorija i orijentacija u prostoru te se usvajaju vještine čitanja i pisanja (Kojić i sur., 2015).

Pri identificiranju i dijagnostici teškoća na socijalnom, emocionalnom, govornom i psihičkom području crtež može biti jako dobro sredstvo. Dijete koje pokazuje agresivno ponašanje i druge oblike antisocijalnog ponašanja bez obzira na zadanu temu koristi se oku neugodnim i uznemirujućim oblicima, bojama i drugim likovnim elementima koji daju strašno značenje vizualnih poruka. Takvi crteži mogu otkrivati djetetovo emocionalno stanje, no mogu biti i namjerna agresija upućena promatraču (Kojić i sur., 2015). Dijete često može pokazivati i motoričku hiperaktivnost te nemogućnost procjene kada je crtež gotov nastavljajući nervoznim potezima povlačiti linije. Osim uznemirujućih slikovnih elemenata koji se nalaze na crtežima agresivne djece, crteži su disharmonični, bez ritma zbog djetetove impulzivnosti i nestrpljivosti koja se odražava i u likovnom stvaranju. Neskladna koordinacija pokreta ogleda se u vrlo energičnom kretanju linija unutar crteža koje djeluju frustrirajuće (Kojić i sur., 2015). Iskusni odgojitelji i ostali stručnjaci mogu prepoznati tijekom dužeg razdoblja promatranja dječjeg crteža je li dijete pogođeno nekim antisocijalnim oblikom ponašanja. Ako se utvrdi da jest, djetetu treba pristupiti terapijski.

Zaključak

S obzirom na učestalost pojave agresivnog ponašanja u predškolskoj dobi potrebno je znati djelovati u skladu sa znanstvenim činjenicama o agresivnosti. U radu su navedena najvažnija stajališta s psihološkog i s biološkog pristupa agresivnosti koja govore o različitosti shvaćanja agresivnosti. Svjesnost o različitim oblicima i tipovima agresivnog ponašanja koji su navedeni na početku ovog rada može biti od velike pomoći pri otkrivanju agresije i općenito u postupcima s djecom kod kojih postoje takva ponašanja. Poznat je i velik spektar uzroka agresivnog ponašanja, koje se može povezati s biološkim odrednicama, ali i sa socijalnim utjecajem na pojedinca. Obiteljski odnosi, utjecaj društva, medija i vršnjaka mogu biti okidač ili poticaj u razvoju antisocijalnog i agresivnog ponašanja.

Istaknuto je razilaženje kvantitativne i kvalitativne zastupljenosti određenih vrsta agresije kod različitih spolova i dobi djece. Kod muškog spola agresivno ponašanje uglavnom je fizičke naravi, dok su ženske osobe sklonije socijalnoj agresivnosti. U mlađoj dobi zastupljenije je tjelesno i instrumentalno agresivno ponašanje, dok se kod starijih pojedinaca više javlja verbalna i neprijateljska agresija. U ovom radu naglasak je stavljen na agresivno ponašanje djece predškolske dobi. U ustanovama ranog i predškolskog odgoja često se pojavljuju razni oblici antisocijalnog ponašanja pa tako i agresivnost. Ipak, kao što je istaknuto, ne moraju sva „upitna“ ponašanja biti agresivna. Agresivnost se utvrđuje tijekom dužeg razdoblja i uz potporu ostalih socijalnih i stručnih službi. U djece predškolske dobi agresivno ponašanje manifestira se uglavnom preko instrumentalne ili specifične agresije koja je usmjerena na dobivanje ili zadržavanje određenih objekata ili pozicija. U djece predškolske dobi također je česta hostilna ili „zadirkujuća“ agresija, usmjerena na provociranje ili ozljeđivanje drugih osoba, zatim defenzivna ili reaktivna agresija koja je izazvana akcijom drugih te agresivna igra pri kojoj nastaju ozljede kao rezultat fizičke igre.

U prevenciji i pomoći u agresivnom ponašanju treba sudjelovati čitava zajednica. Važnost prevencije je neupitna, a njezina zastupljenost određuje pojavnost određenih vrsta ponašanja. Kao što je spomenuto, najbitnija je obitelj – nukleus čitave socijalizacije. Veliku ulogu imaju i vrtić kao prvo veće socijalno okruženje djeteta, ali i lokalna zajednica. Zajedničkim mjerama i učenjima zajednica za cilj ima oblikovanje djeteta u odraslog i zdravog pojedinca koji je svjestan sebe i posljedica koje nosi njegovo ponašanje.

Sažetak

Agresivnost u ponašanju odavno je poznata pojava. Nju su istraživali, proučavali i o njoj donosili zaključke mnogi znanstvenici i stručnjaci različitih profila koji su, tumačeći pojavu agresivnosti s različitih motrišta, produbili i proširili naše spoznaje o tom vidu čovjekova ponašanja. Među brojnim teorijskima tumačenjima agresivnosti osobito se pak ističu teorije koje podržavaju biološki, psihološki i socijalni pristup. Agresivnost nije jednoznačna. Ovo se antisocijalno ponašanje grana u različite vrste i podtipove pa tako postoje otvorena i prikrivena, reaktivna i proaktivna, relacijska, instrumentalna, neprijateljska, fizička, verbalna, socijalna te normalna i abnormalna agresivnost. Svi se tipovi pojavljuju sa svojim specifičnim karakteristikama, uzrocima i ciljevima. Kada se govori o uzrocima agresije, oni mogu biti biološki, psihološki i socijalni. Utjecaj genetike, hormona, mehanizama u mozgu, ali i temperament biološki su čimbenici koji utječu na razvoj agresije. Od socijalnih čimbenika osobito snažno utječu obitelj i odnosi unutar nje te socioekonomski status, a znatan je također medijski i kulturološki utjecaj. Agresivnost se ne manifestira jednako kod djevojčica i dječaka niti se pojavljuje u jednakim oblicima kod različitih dobni skupina. Poznato je da su dječaci agresivniji od djevojčica, no bitno je napomenuti kako je ipak sve individualno. Djevojčice se više usmjeruju socijalnoj agresiji, dok su dječaci u predškolskoj dobi usmjereni na tjelesne oblike agresije. U suzbijanju agresivnog ponašanja osobito je bitna prevencija. Međutim, kada ona podbaci ili se bez obzira na poduzete preventivne aktivnosti pojavi kakva vrsta nepoželjnog društvenog ponašanja, potrebno je djelovati. Kada se potvrdi dijagnoza agresije, potrebno je započeti određenu terapiju s djetetom, ali i s njegovom najbližom okolinom. Postoje individualne i grupne terapije, a njihov je cilj učenje pozitivnih socijalnih oblika ponašanja.

Summary

Behavioral aggression has been a long known phenomenon. It has been researched and studied by many scientists and experts of various profiles. By interpreting the phenomenon of aggression from different points of view, they have expanded our knowledge about this type of human behavior. Among the numerous theoretical interpretations of aggression, theories that support biological, psychological and social approaches stand out. Aggression is not unequivocal. This antisocial behavior branches into different types and subtypes. There are overt and covert, reactive and proactive, relational, instrumental, hostile, physical, verbal, social and normal and abnormal aggression. All types appear with their specific characteristics, causes and goals. When it comes to the causes of aggression, they can be biological, psychological and social. Genetics, hormones, mechanisms in the brain and temperament are biological factors that influence the development of aggression. Of the social factors, family and the relations within it, as well as the socio-economic status, have a particularly strong influence, and the media and cultural influence are also significant. Aggression does not manifest equally in girls and boys, nor does it occur in equal forms in different age groups. It is known that boys are more aggressive than girls, but it is important to note that everything is individual. Girls are more focused on social aggression, while preschool boys are more focused on physical forms of aggression. Prevention is especially important in combating aggressive behavior. However, when it fails or, regardless of the preventive actions taken, some kind of undesirable social behavior occurs, action needs to be taken. Once the diagnosis of aggression is confirmed, it is necessary to start a certain therapy with the child, but also with his immediate environment. There are individual and group therapies, and their goal is to learn positive social behaviors.

Literatura

- Bates, J.E. (1987). Temperament u dojenačkoj dobi. *Priručnik o razvoju dojenčad*. Engleska: Oxford University Press.
- Beck, R. C., Čorkalo, D., Tadinac-Babić, M. i Vizek-Vidović, V. (2003). *Motivacija: teorija i načela*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bilić, V., Buljan Flander, G., Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bilić, V., Gjukić, D. i Kirinić, G. (2010). Mogući učinci igranja računalnih igrica i videoigara na djecu i adolescente. *Napredak*, 151(2), 195-213.
- Bulatović, A. (2012). Posljedice zlostavljanja i zanemarivanja djece predškolskog uzrasta. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 58(27), 211-221.
- Bulut, A. (2006). *Agresivnost i privrženost u prijateljskom odnosu srednjoškolaca*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Cakić, L. i Velki, T. (2014). Agresivnost i prihvaćenost u skupini djece predškolske dobi. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 60(32), 15-22.
- Card, N. A., Stucky, B. D., Sawalani, G. M. i Little, T. D. (2008). Direct and indirect aggression during childhood and adolescence: A meta-analytic review of gender differences, intercorrelations, and relations to maladjustment. *Child development*, 79(5), 1185-1229.
- Crick, N. R. (1995). Relational aggression: The role of intent attributions, feelings of distress, and provocation type. *Development and psychopathology*, 7(2), 313-322.
- Đuranović, M. (2013). Obitelj i vršnjaci u životu adolescenata. *Napredak: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*, 154(1-2), 31-46.
- Đuranović, M., Opić, S. (2013). Socijalna agresivnost učenika u primarnom obrazovanju. *Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 15(3), 777-779.
- Essau C., Conradt J. (2006). *Agresivnost u djece i mladeži*. Jastrebarsko: Naklada Slap

- Ferić, M. i Kranželić Tavra, V. (2003). Trening socijalnih vještina-planiranje, primjena i evaluacija. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 11(2), 143-150.
- Folnegović-Šmalc, V. (1999). MKB-10 *Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja-klinički opisi i dijagnostičke smjernice*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Kojić, M., Zeba, R., Markov, Z. (2015). Crtež i likovni izraz u otkrivanju i suzbijanju dječje agresivnosti. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 61(1), 163-174.
- Krahé, B. (2013). *Socijalna psihologija agresije*. UK: Hove, Psychology Press.
- Kušević, Z., Melša, M. (2017). Agresivnost kod djece i adolescenata. *Socijalna psihijatrija*, 45(2), 105-116.
- Keresteš, G. (2002). *Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rata*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Loeber, R., i Stouthamer-Loeber, M. (1998). Development of juvenile aggression and violence: Some common misconceptions and controversies. *American Psychologist*, 53(2), 242.
- Mahmutović, A. (2015). *Poremećaji u ponašanju od prevencije do posttretmana*. Završni rad. Pula: Fakultet obrazovnih znanosti.
- Mataga-Tintor, A. (2003). Osnaživanje lokalne samouprave u prevenciji društveno neprihvatljivih ponašanja djece i mladih. *Dijete i društvo*, 5(2-3), 275-289.
- Mataga-Tintor, A. (2006). Razlike u percepciji lokalne zajednice i prevencije poremećaja u ponašanju između ključnih ljudi s obzirom na spol. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 42(2), 83-100.
- Matejaš, S. (2015). *Agresivnost kod djece predškolske dobi*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Petermann F., Petermann U. (2010). *Trening s agresivnom djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Rajhvajn, L. (2004). *Povezanost agresivnosti i sociometrijskog statusa srednjoškolaca*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Ručević, S. i Duvnjak, I. (2010). Povezanost reaktivne i proaktivne agresije, privrženosti i samopoštovanja adolescenata. *Psihologijske teme*, 19(1), 103-121.

- Sambolek, A., Flander, G. B. i Krmek, M. (2010). Analiza dječjih crteža ljudske figure i usporedba s roditeljskim procjenama dječjega ponašanja. *Napredak*, 151(2), 291-311.
- Schwartz, D., Dodge, K. A., Coie, J. D., Hubbard, J. A., Cillessen, A. H., Lemerise, E. A. i Bateman, H. (1998). Social-cognitive and behavioral correlates of aggression and victimization in boys' play groups. *Journal of abnormal child psychology*, 26(6), 431–440.
- Sindik, Z. i Sindik, J. (2013). Taksonomizacija nepoželjnih oblika ponašanja i socijalnih vještina kod predškolske djece. *Zbornik radova Međimurskog veleučilišta u Čakovcu*, 4(2), 123-127.
- Smajović, M. (2008). *Agresivnost psihologija*. Završni rad. Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Smiljanić, S. (2019). *Što se krije iza agresivnih oblika ponašanja djece predškolske dobi?* Doktorska disertacija. Zagreb: Učiteljski fakultet.
- Szentmartoni, M. (1991). Agresivnost i njezini odrazi u odgoju. *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 46(6), 627-636.
- Šagadin K. (2016). *Agresivno ponašanje djece u predškolskoj dobi*. Završni rad. Zagreb: Učiteljski fakultet.
- Underwood, M. K., Scott, B. L., Galperin, M. B., Bjornstad, G. J. i Sexton, A. M. (2004). An observational study of social exclusion under varied conditions: Gender and developmental differences. *Child Development*, 75(5), 1538-1555.
- Vasta, R., Haith, M. M. i Miller, S. A. (1998). *Dječja psihologija: moderna znanost*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Vukojević, M., Zovko, A., Talić, I., Tanović, M., Rešić, B., Vrdoljak, I. i Splavski, B. (2017). Roditeljski socioekonomski status kao prediktor rezultata tjelesnog i mentalnog zdravlja kod djece - Pregled literature. *Acta clinica Croatica*, 56(4), 742-748.
- Žižak, A. (2003). Konceptualni aspekti učenja socijalnih vještina. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 11(2), 107-115.
- Žužul, M. (1989). *Agresivno ponašanje: psihologijska analiza*. Radna zajednica Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Helena Bulić, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišne prvostupnice Ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, izjavljujem da je ovaj završni/diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio završnog/diplomskog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog/diplomskog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 21. 07. 2020.

Potpis:



IZJAVA O POHRANI

ZAVRŠNOG/DIPLOMSKOG/SPECIJALISTIČKOG/DOKTORSKOG RADA

(PODCRTAJTE ODGOVARAJUĆE) U DIGITALNI REPOZITORIJ

FILOZOFSKOG FAKULTETA U SPLITU

Student/ica: Helena Bulić

Naslov rada: Agresivnost kod predškolske djece

Znanstveno područje: Društvene znanosti

Znanstveno polje: Psihologija

Vrsta rada: Završni rad

Mentorica rada: izv. prof. dr. sc. Ina Reić- Ercegovac

Komentor rada: mag psych. Bruno Barać

Članovi povjerenstva: doc. dr. sc. Morana Koludrović i mag. paed. Sani Kunac

Ovom izjavom potvrđujem da sam autorica predanog završnog rada i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude rad u otvorenom pristupu. U slučaju potrebe (dodatnog) ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

Split, 21. 07. 2020.

Potpis studentice:

